

Baron Billing og Georg Klindworth

En ubehændig diplomat og en hemmelig agent
i dansk arvefølgepolitik 1845-46

Af *H. P. Clausen.*

Sønderjyllands historie har sin særlige spændvidde, fordi de slesvigske problemer ikke blot griber afgørende ind i Danmarkshistorien, men også i en række tilfælde har en plads i den europæiske politiks historie. Det gælder bl. a. for arvefølgespørgsmålets vedkommende i årene før 1851-52. Og selvom den episode, hvorom de næste sider beretter, ikke hører til de centrale, set under en storpolitisk synsvinkel, kan den have sin interesse, fordi den dels fortæller om de ydre omstændigheder ved en fase i arvefølgepolitikken dels viser lidt om de specielle vilkår, hvorunder diplomatiet kommer til at arbejde, når hemmelige agenter driver deres spil.

I løbet af 1845 og første halvdel af 1846 foregik en vigtig udvikling i det komplicerede spørgsmål om, hvordan arvefølgen i det danske monarki ville blive, hvis og når den regerende mandslinie af det oldenborgske hus uddøde. Christian 8. førtes frem til den opfattelse, at et dansk regeringsinitiativ i sagen var nødvendigt, og han tog et vigtigt skridt, da han med det åbne brev af 8. juli 1846 offentliggjorde sin opfattelse af arvespørgsmålet.¹

Der lå klare indenrigspolitiske hensyn og impulser bag denne handling,² men udstedelsen af det åbne brev havde også en udenrigspolitisk baggrund. Det danske spørgsmål tildrog sig mere og mere stormagternes opmærksomhed, og i løbet af 1845 viste magterne en voksende interesse for arveproblemets konsekvenser for den europæiske politik.

I kredsen omkring de franskes konge, Louis Philippe, talte man ligefrem om »spørgsmålet om bevægelsen i Danmark«. ³ Den franske interesse for problemet førte mod slutningen af 1845 til,

at også de andre stormagter blev nødt til at tage sagen op til mere indgående overvejelse. Særlig betydning fik det, at den franske gesandt i København, baron Billing, i slutningen af 1845 fik realiseret en plan om, at han skulle sendes til London i en særlig mission for at drøfte Danmarks situation med den engelske udenrigsledelse.⁴

Billings mission er skildret ret indgående af Alexander Thorsøe⁵ på grundlag af akter, som ligger i Departementet for udenrigske anliggenders arkiv i Rigsarkivet. Bl. a. findes dér en afskrift af det memorandum, baron Billing i oktober 1845 udarbejdede til Louis Philippe om Danmarks indre og ydre stilling i Europa.⁶ Desuden ligger i arkivet en afskrift af den beretning, Billing den 1. februar 1846 afgav til den franske udenrigsminister, Guizot, om sine samtaler i London med Englands udenrigsminister, lord Aberdeen, og understatssekretæren, Addington.⁷

Når man undersøger, hvordan disse papirer er kommet i den danske udenrigsledelses hænder, og hvordan det gik til, at Billings sendelse så at sige omgående blev kendt i diplomatiske kredse, støder man på en mystisk hr. K. Gennem ham blev den danske chargé d'affaires i Paris, baron Ulrik Brockdorff, underrettet om de franske planer, og hr. K. må desuden have givet Preussen og Østrig besked om, hvad der forestod. Denne hr. K. må være den berygtede udenrigspolitiske agent, Georg Klindworth, som i en lang årrække i 1800-tallet spillede en undertiden betydningsfuld og altid dubiøs rolle i europæisk politik.⁸

Klindworths nøjagtige fødselsår kendes ikke, men han må være kommet til verden mod slutningen af 1700-tallet i Göttingen. Omkring 1820 træffer man de første eksempler på hans virksomhed som denunciante og hemmelig agent. Det var på et tidspunkt, da klimaet for forbudte selskaber, hemmeligt politi, spioner og provokatører var gunstigt i det meste af Europa, men vel navnlig i Tyskland. Reaktion og restauration efter revolutionen og Napoleonskrigene prægede europæisk politik, og man gik fra regeringernes side ret vidt med at overvåge og hemme alle reformbestræbelser og tendenser i retning af friere forfatningsforhold.

Først da Klindworth mod slutningen af 1820'erne trådte i den unge hertug Karl af Braunschweigs tjeneste, får vi imidlertid sikrere holdepunkter i hans ejendommelige karriere. Hertugen

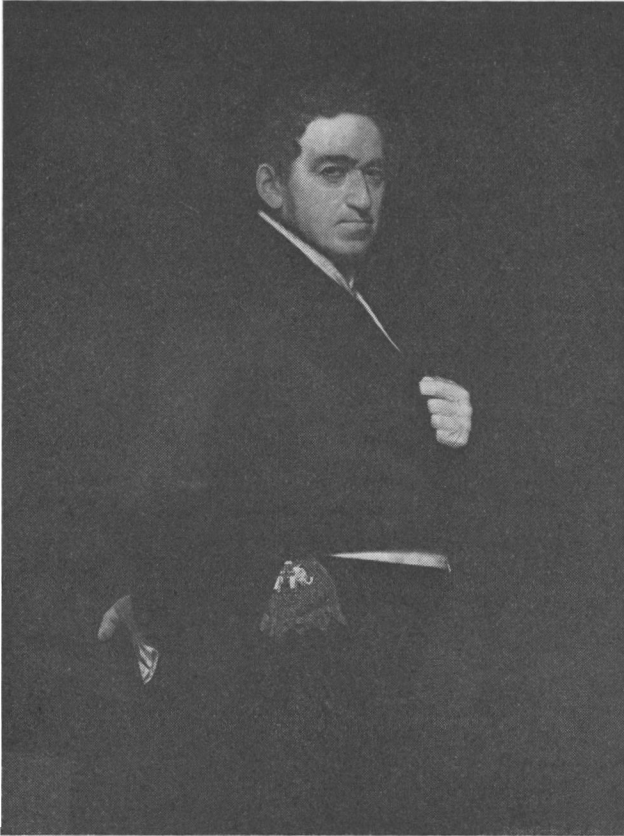
havde foruden Klindworth en anden af tidens kendte eventyrere, Wit-Döring, i sin tjeneste, og deres råd har antagelig været med til at fremme de uoverlagte handlinger, der efterhånden gjorde Karls stilling i Braunschweig umulig.⁹ Karl beskyldte senere Klindworth for at have været en forslagen skurk, der deltog i sammensværgelser og samtidig var preussisk spion. I 1830 forsatte hertugen, åbent i unåde, Klindworth til stillingen som postmester i Helmstedt.

Der gik dog ikke mere end et par måneder, før Klindworth igen var i den nu landflygtige hertug Karls tjeneste. Han fulgte hertugen til London, Paris og Madrid og var aktiv i tilrettelæggelsen af planen om en militær ekspedition, der skulle føre Karl tilbage til Tyskland. Klindworths foretrukne opholdssted blev nu Paris, og dér indtraf i 1832 det endelige brud med hertug Karl.

I lyset af vor viden om Klindworths senere optræden, er det af interesse at se, hvordan hertug Karl med stor styrke og indignation påstod, at Klindworth var agent for England og Preussen på samme tid, samt at han af flere tyske regeringer havde fået til opgave at udspionere personer, der opholdt sig i Frankrig. Desuden optrådte han som spion eller stikker for enhver, der ville gøre brug af ham, og som forstod at forgylde hans hænder, hedder det i hertugens erindringer.¹⁰

Fra perioden 1842-44 eksisterer der i det østrigske Haus-, Hof- und Staatsarchiv i Wien adskillige æsker med hemmelige indberetninger fra Klindworth i Paris. På dette tidspunkt forsynede han den østrigske gesandt i Paris, Apponyi, med oplysninger både om udviklingen i Spanien og om indre franske forhold.

Sin viden om den ydre og den indre franske politik havde han fra bedste kilde. Det var lykkedes ham at skaffe sig en betroet stilling i nær tilknytning til den franske regering og Louis-Philippe, der efter sigende selv hæftede for betalingen for Klindworths tjenester. Især stod Klindworth på en god fod med Guizot. Bl. a. skal han have hjulpet ham med at bestikke genstridige parlamentsmedlemmer, og man påstod, at han modtog 10.000 franc om året for sin ulejlighed. Givet er det, at Guizot i marts og oktober 1847 benyttede Klindworth til to hemmelige missioner til Wien, hvor han forhandlede de europæiske problemer med Metternich, der jo i realiteten var hans anden arbejdsgiver. Missionerne var til nytte for både Guizot og Metternich.¹¹

*Christian VIII
1786-1848
(Efter maleri af
J. V. Gertner
1848)
Foto: Frederiks-
borg Slots
Museum*

Klindworths økonomi var imidlertid altid yderst dårlig, og han supplerede rask væk sine indtægter ved samtidig at arbejde for England og Preussen. Den mangeårige diplomatiske repræsentant for Bayern i Paris, baron von Wendland, har senere, da Klindworth efter 1848 gik i bayersk tjeneste, oplyst, at han i Pariserårene stod på den mest intime fod med Preussens gesandt, Heinrich v. Arnim. Ifølge Wendland drøftede Arnim op mod 1848 sin store plan om at sætte Preussen i spidsen for Tyskland indgående med Klindworth og søgte hans råd, mens han udarbejdede projektet.

Også med Württemberg stod Klindworth i forbindelse. Allerede

i 1840 dukker han op i de württembergske akter, da han leverede rapporter til hoffet i Stuttgart. Den württembergske konge gjorde i 1845 Klindworth til ridder af kroneordenen, så han fra nu af kunne smykke sit navn med et smukt lille *von*. Han kaldte sig også statsråd, men det lader sig ikke fastslå, om han havde denne titel fra Württemberg, eller om den var hans egen opfindelse.

En del af Klindworths succes i dette spegede spil beroede på, at han forstod at hemmeligholde det og slette sporene. Ofte kompromitteredes hans arbejdsgivere ligeså meget som han selv ved, at de benyttede ham og betalte ham for det, så de røbede ham ikke. Andre holdt tand for tunge, fordi de havde måttet udlevere større eller mindre hemmeligheder til ham, mod til gengæld at få hans oplysninger. Eller de indviede tav, fordi de ikke ville ødelægge chancen for i givet fald at kunne købe flere gode informationer. Klindworth var så dreven og gjorde sig så nyttig til tilstrækkelig mange sider, at han uhindret kunne fortsætte sin lyssky og sikkert ganske indbringende diplomatiske forretning i Paris helt op til februar-revolutionen i 1848.

Da størsteparten af Georg Klindworths virksomhed måtte foregå i det dunkle og ikke efterlod sig mange spor, er det vanskeligt at danne sig et fyldestgørende indtryk af den. Hans tid i Paris i tiåret før 1848 er ikke særlig godt oplyst. Her byder imidlertid hans aktivitet i forbindelse med Billings mission til London på en lejlighed til at studere hans arbejdsmåde i praksis og til at se, at hans indgriben kunne få ganske vidtrækkende følger, samtidig med at han tilgodeså sine egne økonomiske interesser.

*

I efteråret 1845 var baron Billing fra sin post i København kommet til Paris på et længere ophold. Officielt havde han orlov, men i virkeligheden ønskede han nu at formå de franskes konge og Guizot til at tage et initiativ over for England i det danske spørgsmål. Siden han knap et år tidligere var blevet fransk gesandt i Danmark, havde han formelig bombarderet udenrigsministeriet i Paris med lange depecher om situationen i Danmark, set i relation til magtbalancen i Nordeuropa. Hans bekymring var, at Rusland og Preussen skulle øge deres indflydelse ved Østersøen som en følge af den uro, der kunne blive resultatet af de uafkla-

rede problemer omkring arvegangen i det danske monarki. En deling af den danske konges lande ville uvægerligt føre til en ændring af magtforholdene ved Østersøen, og efter Billings opfattelse havde den danske politik allerede nu, hvor en deling ikke var aktuel, en uheldig hældning mod Rusland. Også de danske forfatningsproblemer og den skandinaviske bevægelse gjorde han sig ret svævende overvejelser over.¹²

Hans kongstanke var, at de to sømagter, England og Frankrig, i tide måtte tage sagen op og forekomme et russisk og et preussisk initiativ, der kunne ventes, når arvespørgsmålet blev akut ved den regerende linies uddøen. Delvis under pres af den opmærksomhed, Louis Philippe skænkede Billings rapporter, havde Guizot i maj 1845 ladet den franske gesandt i London, St. Aulaire, sondere lord Aberdeen om det engelske kabinets eventuelle intentioner i forbindelse med det danske arvespørgsmål.¹³

Aberdeen svarede undvigende, og det var klart, at den engelske regering ikke ønskede at foretage et udspil. Det afskrækkede imidlertid ikke Louis Philippe, og det forblev ikke en hemmelighed, at kongens interesse så tydeligt koncentrerede sig om Danmark. Både den preussiske og den østrigske gesandt i Paris kunne berette, at de ikke så den franske konge, uden at han ivrigt tog de danske problemer op med dem. Også med den engelske gesandt, lord Cowley, drøftede Louis Philippe lejlighedsvis stillingen til Danmark.¹⁴

Antagelig på kongens foranledning fik Billing nu til opgave at udarbejde et memorandum — Billings memoire, som det kom til at hedde i den følgende tid — hvor han i fortsættelse af de synspunkter, han havde anlagt i sine depecher, meget nøje redegjorde for situationen i Danmark. Hans konklusion var, at Frankrig nu sammen med England burde fastlægge en fælles kurs og ikke lade Preussen og Rusland få initiativet, når spørgsmålet blev aktuelt. Det franske gesandtskab i København burde, skrev han, udvikle sig fra en observationspost til en aktionspost (*›se transformer d'un poste d'observation en un poste d'action‹*).¹⁵

Ved en intim middag på slottet Saint-Cloud¹⁶ den 2. december drøftede Billing indgående memoiren med kongen. Louis Philippe var at dømme efter de kongelige kommentarer, Billing noterede op, mere end begejstret og fuld af lyst til at gribe ind. Sagen var

klar: Billing skulle rejse til London og forhandle på grundlag af memoiren.

Guizot nåede dog inden afrejsen i nogen grad at tøjle kongens og Billings entusiasme. Han skrev i sin instruks af 6. december, at Billing ikke måtte overdrive betydningen af kongens ord, og at sagen slet ikke endnu var moden til behandling af stormagterne i fællesskab. Billing skulle derfor strengt holde sig til sagen og ikke indlade sig på den ene eller anden vej i retning af handling. Formålet med forhandlingen var en drøftelse med en venligsindet magt af en sag, hvori interesserne var fælles. Derfor kunne Billing kraftigt fremhæve princippet: bevarelsen af det danske monarki i sin integritet.¹⁷

Det betød, at Billings mission fik et andet og mere reduceret grundlag, end han og specielt Louis Philippe vist havde tænkt sig. Men da han en af de følgende dage var rejst til London, sivede efterretningerne om meningen med hans rejse ud i den mere omfattende form, som var kommet til udtryk i hans samtale med kongen. Det skyldtes, at Billings memorandum, men ikke Guizots instruktion blev kendt i diplomatiske kredse.

Allerede den 10. december kunne den danske chargé d'affaires, som hidtil havde regnet med, at Billing snart ville vende tilbage til København, meddele hjem, at han i stedet pludselig var rejst til London.¹⁸ Brockdorff vovede forsigtigt at gætte på, at rejsen havde forbindelse med Danmark. Hans gisning byggede på, at nogen tid før havde »en person, som ofte taler politik med M. Guizot, og som er orienteret om alt, hvad der sker«, sagt efter at have talt om Danmark: »Det er i London, Deres sag bør afgøres«.

Få dage senere kunne Ulrik Brockdorff fortælle, at hans gætter i havde ramt plet, og han kunne oplyse de nærmere enkeltheder om Louis Philippes interesse for sagen, om hans lange samtale med Billing og om memoiren. Han tilføjede, at Billing ikke havde arbejdet alene på aktstykket, og at det var hans medarbejder, der havde forrådt ham.¹⁹

I en depeche et par dage senere og i et konfidentielt brev til udenrigsministeren, grev Heinrich Reventlow-Criminil, supplerede Brockdorff sine oplysninger.²⁰ Disse brevskeber vovede han ikke at afsende fra Paris. Han lod en pålidelig tjener rejse over den

fransk-tyske grænse og ekspedere dem fra Tyskland.²¹ Diskretionen og hemmelighedsfuldheden var altså stor, men det var dog nu tydeligt, at Billings forræderiske medhjælper havde været Georg Klindworth, og at Brockdorff af ham havde købt nøjagtige oplysninger om hele affæren. Også den person, der, som Brockdorff havde skrevet i depechen den 10., nød Guizots fortrolighed, må have været Klindworth.

Sine første konkrete oplysninger havde den danske chargé d'affaires fået gennem sin gode ven, v. Stockhausen, en ven fra årene på det lüneburgske ridderakademi. Efter aftale med ham vendte Brockdorff sig til Billings fortrolige, »hr. K., der nu er fast og anerkendt knyttet til det herværende udenrigsministerium, uden at han derfor er ophørt med at være østrigsk agent og daglig beretter til fyrst Metternich«. Uden et forudbetalt betydeligt beløb havde Brockdorff imidlertid ikke fået sine oplysninger, og han understregede, at Klindworth havde pålagt ham den største diskretion. Specielt måtte memoiren aldrig nævnes. Kom der noget ud om den, sagde den gode Klindworth, kunne han ikke blot miste sin stilling, men hele hans tilværelse i Paris kunne blive umulig.

Brockdorff havde søgt at få agenten til at udlevere selve skriftstykket, men det ville han ikke, fordi han ikke troede på fuld diskretion i København. »Hos Dem i København er der alt for megen kvindesladder«, sagde Klindworth, »vi erfarer her ting, som efter deres natur burde forblive hemmelige«. Antagelig sigtede han her til den megen snak om kronprins Frederiks ægteskabelige forhold, som i hvert fald pirrede Louis Philippes nyfigenhed stærkt. Under alle omstændigheder var vel Klindworth den bedste til at bedømme vanskelighederne ved en hemmeligholdelse, og han vovede ikke at give memoiren fra sig — af hensyn til sin familie, som han sagde.

Det var nu for så vidt heller ikke nødvendigt. De oplysninger, han havde givet mundtligt, var et godt og udtømmende resumé af de væsentligste træk i memoiren. Selv udtrykket, at gesandtskabsposten skulle omformes fra en observations- til en aktionspost, gik igen i Brockdorffs referat af Klindworths indiskretioner.

For så vidt kunne den danske diplomat ikke vide, at de oplysninger, han havde fået, var særdeles korrekte, men han var dog

tilbøjelig til at fæste lid til Klindworth ud fra sit kendskab til hans arbejdsmåde. Man må, skrev Brockdorff til Reventlow-Criminil, kende denne ejendommelige og talentfulde mand for trods hans forretning at tro på ham. »Han forråder enhvers hemmeligheder, men han siger sandheden, fordi hans mislige forretning ellers ikke kunne bestå. Sådan holder han sig ved at være nyttig for alle med ufattelig dygtighed (Geschicklichkeit) mellem hr. Guizot, fyrst Metternich, lord Cowley, grev Arnim og andre. Han forstår at undgå enhver konflikt«.

Brockdorff kunne iøvrigt fortælle endnu et træk, der afslørede samarbejdet mellem Billing og Klindworth og belyste atmosfæren omkring denne ejendommelige skikkelse i diplomatiet. Baron Billing var kommet til v. Stockhausen for med mange omsvøb i en forlegen tone at spørge, hvordan man kunne belønne Klindworth for en ydet tjeneste. Stockhausen havde da svaret, at Klindworth var en stor elsker af pengesedler.

Det var Brockdorffs opfattelse, at skulle Danmarks forhold til Frankrig på en eller anden måde kompliceres, burde den danske regering tage Klindworth i sit sold. Ikke fast og ikke for bestemte summer; betalingen måtte afhænge af den diplomatiske repræsentants vurdering, og manden kunne kun anvendes med største forsigtighed. Fra tidligere tiders bekendtskab med Klindworth vidste Brockdorff, at man aldrig måtte lade ham tro, at man ikke kunne undvære ham. Overhovedet skulle man kun sjældent bruge ham, men så også betale ham godt.

*

Brockdorffs første oplysninger om Billings mission nåede København lillejuleaftensdag; men flere uger før vidste man både i Berlin og Wien nøje besked med Billings rejse. Tilsyneladende havde Klindworth, allerede før Ulrik Brockdorff fik fært af sagen, ladet sin viden gå videre til andre magter. Da Brockdorff den 17. december talte med den preussiske gesandt, drøftede de nok Billing, men v. Arnim erklærede da, at han ikke kendte Billings instruks. Og Brockdorff på sin side undlod omhyggeligt at lade preusseren få indblik i, hvad Klindworth havde røbet. »Jeg lod ham tale«, skriver Brockdorff.²²

Derved skjulte han nu næppe noget for v. Arnim. For Preussen måtte et fransk initiativ være særlig ubehageligt, fordi det jo var

vendt mod den preussiske indflydelse ved Østersøen, og helt fra først i december havde man i Berlin været fuldt underrettet om, hvad der var i gære.

Den 4. december skrev den preussiske udenrigsminister, v. Canitz, til gesandten i Wien, grev Westphalen, at han havde grund til at tro, at den franske regering begyndte at interessere sig for de danske affærer. Canitz vidste ikke, om der allerede var sket franske henvendelser i London, men han kendte den franske konges lyst til at tage et initiativ, og han ønskede derfor at sondere Metternichs stemning med hensyn til Danmark.²³

Dagen efter indberettede den østrigske gesandt i Berlin, grev v. Trauttmandorff, om en samtale med Canitz, hvor denne havde gentaget sine synspunkter og påpeget Preussens interesse i at hindre, at Frankrig vandt indflydelse i det danske spørgsmål.²⁴ Canitz må på dette tidspunkt, hvor forberedelserne til Billings rejse endnu ikke helt var afsluttet i Paris, have vidst ganske god besked med de franske planer. I hvert fald besluttede han sig til allerede den 9. december, da Billing næppe endnu havde forladt Paris, at gøre gesandten i London, Carl Josias Bunsen, opmærksom på sagen. Bunsen fik pålæg om at søge oplysninger »om de franske henvendelser og om den succes, de måtte have«.²⁵

Få dage senere kunne Trauttmandorff berette til Wien, at Canitz kaldte Billing en projektmager,²⁶ og den 17. december oplyste Canitz yderligere, at Billing havde udarbejdet en redegørelse om Danmark, som havde vundet den franske konges højeste bifald.²⁷ Den preussiske udenrigsminister var endda særdeles godt underrettet om redegørelsens indhold. Bl. a. fortalte han, at baron Billing af sin ærgerrighed var ført til »ud af sin poste d'observation i København at gøre en poste d'action«. Tydeligere kan man næppe ønske sig at se Klindworths spor.

Også i Wien vidste man tidligt besked. Den 3. december skrev Apponyi hjem om en samtale med Louis-Philippe den foregående aften, hvor kongen som så ofte før havde taget spørgsmålet om arvefølgen i Danmark op og ønsket at få Metternichs opfattelse at vide.²⁸ Apponyi havde — ligeledes som sædvanlig — svaret undvigende med en henvisning til, at sagen jo slet ikke var aktuel. Men han tilføjede nu, at han fra anden side havde hørt, at Louis Philippe, da han ikke havde held til at få Metternich til at gå ind

i sagen, alvorligt ville nærme sig det engelske kabinet for at opnå enighed om, hvad der skulle ske.

Nogle dage senere vidste Apponyi desuden besked med planen om Billings rejse.²⁹ Efter Apponyis oplysning opholdt Billing sig da (den 9. dec.) endnu i Paris, men meningen var, at han skulle begive sig til London for at meddele Louis Philippes syn på arvefølgesagen. Den franske regering håbede, at man derved kunne opnå, at den engelske og den franske gesandt i København blev forsynet med ensartede instrukser, så de kunne følge en fælles linie. Derved ville måske de andre magter blive tvunget til at slutte sig til den politik, England og Frankrig i fællesskab bestemte sig for.

Det lader sig ikke bestemt påvise, at Klindworth også står bag disse oplysninger til Apponyi. Et par måneder senere har vi dog sikre oplysninger om, at den østrigske gesandt samarbejdede med Klindworth, da det gjaldt om at bedømme Guizots indtryk af de synspunkter, Metternich havde udviklet om problemerne i Tyskland som helhed.³⁰ Sammenholder vi det med vor viden om Klindworths arbejde for Østrig og hans formentlige kontakt med Apponyi,³¹ tør vi vel gå ud fra, at han også i december har været gesandts kilde.

Preussens og Østrigs viden om de franske planer har givetvis spillet en rolle ved de overvejelser, der netop i december 1845 førte til, at de to magter enedes om at lade Metternich drøfte de danske problemer med zaren og den russiske udenrigsminister, når de passerede Wien.³² Både i Wien og i Berlin var problemet ikke nyt, og det blevet taget op nogenlunde samtidig begge steder. Det er tydeligt, at Canitz' aktivitet i første halvdel af december var påvirket af hans viden om den franske interesse i Danmark. Metternich, som — endnu før han fik henvendelsen fra Canitz — arbejdede med en depeche til Preussen om en fælles tysk optræden i det danske spørgsmål, har antagelig også været under påvirkning af efterretningerne fra Paris. Klindworths energi har altså næppe været udfoldet forgæves.

*

Billings mission blev ikke den succes, han havde forestillet sig. Ved sin ankomst til London dumpede han midt ned i den regeringskrise, der var en følge af Robert Peels forberedelser til op-

hævelsen af kornloven.³³ I små 14 dage efter Peels demission den 5. december var England uden regering.

Efter sit eget udsagn blandede Billing sig i den indre engelske strid ved at støtte den liberale oppositions bestræbelser på at danne et levedygtigt ministerium.³⁴ Hvis det er rigtigt, har han vel udnyttet sine engelske forbindelser fra tidligere, da han havde været knyttet til det franske gesandtskab i London. Regeringskrisen endte imidlertid med, at Peel igen tog magten, og først derefter blev det muligt for Billing at søge den planlagte samtale med Aberdeen.

Før sin afrejse fra Paris havde Billing foreslået Guizot, at man skulle underrette både den engelske gesandt og den danske chargé d'affaires om rejsen og dens formål.³⁵ Det ville Guizot dog ikke gå med til. Han tillod kun, at lord Cowley fik besked, og han forbød Billing at tale med Ulrik Brockdorff. I Paris fastholdt man officielt, at Billing blot foretog en almindelig ferierejse til England for at besøge gamle venner.

Billings forsinkelse i London kom nu til at betyde, at den allerede noget gennemhullede hemmelighedsfuldhed omkring det franske skridt blev helt brudt. Vi har set, at allerede den 9. december fik den preussiske gesandt i London ordre til at holde øje med Billings færden. Bunsen orienterede sin østrigske kollega, v. Dietrichstein, der ikke fra Wien havde modtaget oplysninger i sagen.³⁶ Også den danske London-gesandt, Fr. D. Reventlow, blev underrettet om baggrunden for Billings mission. I en chifferdepeche af 26. dec. 1845 meddelte Reventlow-Criminil ham indholdet af de oplysninger, den danske regering havde modtaget fra Paris,³⁷ men da depechen nogle dage ind i det nye år nåede London, var Reventlow allerede kendt med sagen. »Det er næsten altid mystiske anslags skæbne«, skrev han, »at de tildrager sig opmærksomhed, og derfor undgår de sjældent at blive afsløret.«³⁸

Billings ankomst til London havde i høj grad tildraget sig den diplomatiske verdens opmærksomhed, og under indtryk af rygterne havde han i den ufrivillige ventetid valgt at tale åbent om den. Reventlow karakteriserede, sikkert med rette, Billing som en lidet diskret og lidet klog, men desto mere ambitiøs mand, der ville spille en rolle. Han mente utvivlsomt selv, at hans mission ikke blot var i Europas, men også i Danmarks interesse, og han så

næppe særlig grund til at skjule sine planer. Som nævnt var det Guizots og ikke Billings skyld, at den danske regering ikke fik en fortlørlig meddelelse forud for rejsen.

Medvirkende til Billings store åbenhed i London var det også, at rygterne om indholdet i hans instruks nåede frem i den skarpe form, Klindworth havde givet næring til på basis af memoiren til Louis Philippe. Det gav anledning til en uro, som bedst kunne imødegås ved, at man tydeligt lod forstå, at Guizot havde givet Billing en begrænset instruks, som ikke lagde op til nogen form for fransk initiativ i det danske spørgsmål. Om Billing selv eller de mere betydelige diplomater ved det franske gesandtskab i London stod bag udbredelsen af denne viden, lader sig ikke oplyse. Men givet er det, at grev Reventlow allerede den 7. jan. 1846 — før man vidste noget om den engelske reaktion på Billings henvendelse — kunne berolige regeringen i København med, at Guizot næppe accepterede Billings ideer i deres fulde udstrækning.

Klindworths virksomhed, parret med Billings ufrivillige uvirksomhed i London, havde følgelig til resultat, at omstændighederne omkring rejsen nu var almindelig kendt, at Billing helt ud måtte følge Guizots forsigtige kurs, og at den engelske regering var vel underrettet om, hvorledes man i de andre lande ville reagere på en mere indgående fransk-engelsk debat af de danske problemer. Ikke blot havde grev Reventlow talt med Aberdeen, før denne modtog Billing, men også den østrigske og den russiske gesandt havde bedt den engelske udenrigsminister om oplysninger om Billings mission, før den franske udsending havde haft lejlighed til at fremføre sit ærinde.³⁹ Aberdeen fandt ingen grund til at indlade sig med Dietrichstein, men over for den russiske gesandt, v. Brunnow, gav han udtryk for det engelske synspunkt, at det danske spørgsmål slet ikke var aktuelt, og at Rusland havde en ubetinget ret til at blive rådspurgt, når problemet skulle løses. Den danske regering var særdeles glad for det russiske initiativ og benyttede senere lejligheden til at takke v. Brunnow for hans optræden.⁴⁰

Det er mere end tvivlsomt, om lord Aberdeen — selv under rolige diplomatiske forhold — havde ladet sig friste til at interessere sig for den franske føler. England ville næppe tage skridt, der i mindste måde kunne irritere i Rusland. Og som sagen nu var

kommet til at stå, var alle muligheder for en engelsk-fransk samvirken forspildt. Allerede 12. januar kunne Brockdorff fortælle, at en fremmed diplomat i England havde meddelt en kollega i Paris, at Billings mission antagelig faldt til jorden.⁴¹

Billing havde i løbet af januar to samtaler med Aberdeen, og han drøftede desuden sagen med understatssekretæren, Addington.⁴² De engelske statsmænd fastholdt det grundsyn, at intet kunne foretages mod Rusland, og at hele sagen burde hvile, indtil omstændighederne gjorde den aktuel.

Samtidig sørgede lord Aberdeen for, at Danmark og de interesserede magter fik fuld oplysning om det engelske standpunkt, og han lagde megen vægt på at klargøre, at det hele var en simpel udveksling af synspunkter ganske uden forbindende for parterne.⁴³ Til Reventlow sagde han, at i grunden var der slet ikke tale om en mission. Baron Billing kunne ligeså godt roligt være kommet blot for at besøge sine gamle venner. Og Aberdeen tilføjede, at Billing havde talt med den største moderation, og at han kun havde udtrykt den franske interesse i at bevare det danske monarki samlet. Den engelske gesandt i København, Henry Wynn, opholdt sig i januar 1846 i London. Da han tog på en privat rejse til Paris, benyttede Aberdeen lejligheden til gennem ham yderligere at understrege de beroligende ord til den danske regering.⁴⁴

Også franskmændene valgte nu at berolige den bekymrede danske regering ved at bagatellisere meningen med de fransk-engelske forhandlinger. Fra London skrev Billing et brev til Reventlow-Criminil, hvori han hævdede, at hans sendelse egentlig slet intet havde med de danske affærer at gøre. Han havde blot benyttet lejligheden og sit bekendtskab med Addington til, på Louis Philippes foranledning at berøre de problemer, der optog den danske konge og regering. Den franske regering ville absolut intet initiativ tage, skrev Billing, fordi et initiativ alene tilkom den danske krone, og Danmark kunne vente fuld støtte og forståelse fra Frankrig. »Altså, hr. greve, intet aktivt, intet eksklusivt; en simpel undersøgelse, men en alvorlig og dybtgående undersøgelse med henblik på en endelig løsning, som kun kan iværksættes af den danske krone og kun lykkeligt gennemføres ved europæisk enighed«.⁴⁵

Omtrent samtidig udtrykte direktøren for det franske udenrigsministerium, Desagez, sig på samme måde over for den danske chargé d'affaires.⁴⁶ Den megen tale om Billings rejse var kvindesnak fra madame de Courbonnes salon, sagde Desagez med adresse til fru Billing, der ikke havde lagt skjul på, at hendes mand var betroet en særlig mission. I virkeligheden var Billing rejst til London på en privat rejse og havde da bedt om tilladelse til at drøfte de danske forhold med Aberdeen, hvis lejlighed gaves. Grunden til Billings ønske var, at han ikke anså Henry Wynn for indsigtfuld nok til at forstå den danske situation, og derfor ville han gerne meddele sine ideer direkte til Aberdeen. »Det har vi autoriseret ham til, voilà tout!«

Guizot havde som nævnt fra begyndelsen sørget for, at omfanget af Billings mission begrænsedes. Men Billings brev og Desagez' udtalelser reducerede dog rejsens formål betydeligt i forhold til, hvad der var planlagt. På den anden side angives her ganske præcist det magre resultat, Billing opnåede, bl. a. som følge af Klindworths indsats. I København valgte man klogt at acceptere de engelske og franske forklaringer i bevidstheden om, at der ingen skade var sket.⁴⁷ Man ønskede at bevare det gode forhold til Frankrig af hensyn til gennemførelsen af den linie i arvepolitikken, der var ved at tage form i de danske overvejelser, og nøjedes med at antyde kølighed over for og misfornøjelse med Billing personligt. Senere fik den billingske affære dog uheldig indflydelse på den danske politik, men i første omgang fik Billings fiasko kun følger for ham selv.

*

Da fiaskoen var klar, stillede Klindworth sig ikke afvisende over for tanken om at udlevere selve teksten til det memorandum, Billing havde udarbejdet til Louis Philippe.⁴⁸ Men Billings tilbagekomst i de første dage af februar betød en udsættelse af denne plan. Først et stykke ind i marts kom Broëckdorff i besiddelse af memoiren, som han sendte til København, hvor den indgik i udenrigsdepartementets arkiv.⁴⁹

Så vidt man kan se, var Billings humør langt fra det bedste, da han var tilbage i Paris.⁵⁰ Bl. a. udtalte han sig meget syrligt om grev Reventlow, der demonstrativt havde undgået ham i London. Desuden vedblev han længe efter at komme med forvirrede for-

klaringer på sin rejse, idet han snart påstod, at der absolut ikke havde været tale om en mission, snart sagde, at han var sendt for at gribe ind i den engelske ministerkrise, snart latterliggjorde tanken om, at han ville blande sig i danske anliggender, og snart nævnte en samtale med Aberdeen om dette emne.⁵¹ Endnu den 10. marts mærkedes bestræbelserne på at sløre det oprindelige formål med Billings rejse, da Times, vendt mod tyske avisers skrive- rier om Billing, skrev, at regeringskrisen havde kaldt ham til London for at øge sin velkendte indsigt i engelske love og politiske institutioner.⁵²

I København var man bekymret for, at Billing skulle vende tilbage til sin post, hvad der ville være særdeles ubehageligt for den danske regering. Billing havde dog intet hastværk. Tilsyne- ladende var han nu interesseret i at sikre sig stillingen som fransk gesandt i Berlin, og både han og hans hustru søgte at opnå Klind- worths hjælp i den forbindelse.⁵³

Efterhånden blev det helt tydeligt, at Billing ikke var ivrig efter igen at komme til Danmark, og på Brockdorffs forespørgsel lod Klindworth, der var fuld af ironiske kommentarer til Billings diplomatiske færdigheder, forstå, at baronen næppe vendte tilbage foreløbig, selvom det var udelukket, at han fik posten i Preussen. Billing kunne roligt vente i Paris, sagde Klindworth, det spillede ingen rolle for Guizot, som ikke regnede ham.⁵⁴

Da Christian 8. hen på foråret 1846 bestemte sig til at give Louis Philippe elefantordenen, en plan, der gik helt tilbage til 1845, dukkede Billing igen op. I sig selv var ordenstildelingen et udtryk for det danske ønske om at se helt bort fra Billing-episo- den, men det kneb med at bevare denne holdning, da overbrin- geren af ordenen, grev Chr. Danneskiold-Samsøe, fra Paris med- delte, at Billing muligvis ville blive sendt til København med den franske konges tak. Christian 8. var bekymret for, at det skulle ske, fordi Billings person ville gøre sendelsen politisk. Det ønskede han meddelt til Guizot, og han overvejede endda at fordre Bil- lings omgående rappel, hvis det ikke lykkedes at holde ham borte. Den danske konge ville undgå alt, der kunne tydes som en dansk billigelse af Billings optræden.⁵⁵

Sagen glattedes til kongens lettelse ud, og den franske regering tog det hensyn til de danske følelser, at holde Billing tilbage i

Paris, til han i efteråret 1847 gik til Frankfurt som minister ved den tyske forbundsdag. En længe ønsket efterretning, skrev Christian 8., da han hørte nyheden.⁵⁶

Da udnævnelsen forelå, gjorde Billing et forsøg på at rense sig i den danske konges øjne. Han lod foretage en afskrift af den beretning, han under 1. februar 1846 havde indgivet til Guizot om sine forhandlinger med Aberdeen, og gennem kammerherre A. Holstein og kabinetssekretær Adler sendte han den til Christian 8.'s »særlige og personlige information«.⁵⁷ Desuden vedlagde han afskrifter af nogle breve, som den franske gesandt i London i december 1845 og juni 1846 havde sendt til Guizot. Af dem fremgik, at Aberdeen ikke havde været slet så utilfreds med Billing, som det var kommet til at tage sig ud.

Christian 8. læste dokumenterne med interesse, men ændrede næppe sin opfattelse af Billing. Det hele tilhørte nu historien, men var derfor ikke mindre interessant, skrev han,⁵⁸ og akterne blev lagt i udenrigsdepartementets arkiv, hvor de ligger i et omslag, forsynet med Reventlow-Criminils påskrift: »Baron Billings Rechtfertigung, von S. M. den König mir zugestellt«.

Hvor såret og skuffet Billing må have følt sig, og hvor brændende han ønskede en retfærdiggørelse, fremgår af, at han endnu i 1849 prøvede at overbevise danske diplomater om, at han var blevet misforstået. Han overlod da gennem en mellemmand den danske gesandt i Paris en række noter og rapporter vedrørende de famøse forhandlinger i London for at bevise, at han intet havde gjort for at blive betroet missionen i 1845, da han i et helt andet ærinde opholdt sig i England.⁵⁹ Gesandten, Ludvig Moltke, der ikke ganske forstod Billings motiv til dette nye skridt, følte sig efter gennemlæsningen af papirerne overbevist om, at Billing havde ret i sine påstande om, at han ikke selv havde skaffet sig æren af at føre forhandlingerne, og at han uretfærdigt var tvunget bort fra sin post af den larm, de andre magter gjorde.

Denne gang havde Billing altså mere held med sin retfærdiggørelse end i 1847 — omend jo med urette. Vi ved, som Christian 8. vidste det, at Billings rolle var en anden, end han nu gav det udseende af, og vi ved også, hvordan uroen om rejsen opstod. Noget andet er, at Billing givetvis selv følte sig uretfærdigt behandlet, fordi han absolut mente at handle også i Danmarks

interesse. Han mente, at hans motiver var de bedste, og han forstod ikke, at hans vurdering af den diplomatiske situation var forkert. En særlig fremragende diplomat var Billing givetvis ikke. Og da Klindworth gjorde sit til at komplicere spillet, kom Billing til at stå som en diplomatisk charlatan. Han blev en skuffet mand, der kæmpede forgæves for sit renommé.

I det franske udenrigsministeriums arkiv findes et tykt bind med afskrifter af Billings depecher fra København og af akterne vedrørende rejsen til London.⁶⁰ Man kan gætte på, at alle disse kopier er samlet af Billing, da han — som henvendelsen til Moltke viser — søgte at tilvejebringe et materiale, der skulle vise hans »sande« holdning i sagen.

★

For Klindworth var Billing-affæren kun en episode i det rastløse, hemmelige diplomatiske spil, han drev lige til sin død i begyndelsen af 1882.⁶¹ I 1848 fulgte han Guizot i landflygtighed til London, hvor han hjalp Metternich med udgivelsen af den høj-konservative avis »Spectateur de Londres«. Men da udsigten til mere indbringende engagementer viste sig, lod han bladet falde.⁶² Den »skrækkelige Klindworth«, kaldte Metternichs hustru ham i sin dagbog, »... dette uundgåelige menneske, der viser sig overalt i de mest forskellige skikkelser ... På mig gør han indtryk af en giftig parasit, og jeg kan ikke lade være med at føle ængstelse, når jeg ser ham«.

I London har Klindworth antagelig knyttet den forbindelse med Palmerston, der senere blomstrede, så Palmerston ligefrem lod Klindworth være mellemmand mellem sig og den østrigske regering udenom den engelske gesandt i Wien. I det hele taget boltrede Klindworth sig efter 1848 i den diplomatiske verden som aldrig før. Specielt gjorde han sig nyttig ved forhandlingerne mellem de tyske regeringer i de bevægede år efter revolutionen. Hos kong Wilhelm af Württemberg havde han betydelig indflydelse, og Friedrich Wilhelm IV af Preussen satte pris på ham, skønt bl. a. den preussiske udenrigsminister, v. Bülow, var yderst utryg ved Klindworth, hvis navn »ikke med ære kan figurere i et kabinets aktstykker«. Bülows tillid til Klindworth styrkedes næppe af, at denne forgæves søgte at få vennen fra Paris, v. Arnim, gjort til udenrigsminister.

I 50'erne brugtes Klindworth endda af Preussen til et par hemmelige missioner til pavestolen, hvor han gjorde det bedste indtryk. Også den aldrende Metternich benyttede sig af Klindworths tjenester, bl. a. til at skaffe sig oplysninger om Napoleon III's Frankrig,⁶⁸ og den østrigske regering gjorde udstrakt brug af ham, især efter katastrofen i 1866. I disse år virkede han desuden i hannoveransk tjeneste for at fremme revanchepolitikken mod Preussen. Efter et brud med den württembergske konge i 1853, opslug Klindworth sit hovedkvarter i Bruxelles, hvor han nød kong Leopold 1's gunst, men befandt sig ellers hyppigst på rejse rundt i Europa.

Skønt ingen virkelig havde tiltro til ham, var det aldrig svært for ham at finde beskæftigelse og gode honorarer. »Man holdt ham for en intrigant«, skrev en østrigsk diplomat i 1865, »men respekterede hans talent og betroede ham de hemmeligste ting. Hans insinuante og ofte næsten truende væsen udøvede en vis fascinerende virkning selv på alvorlige folk; et åbenbart fortrolighedsmisbrug har man, så vidt jeg ved, ikke kunnet overbevise ham om«. Denne karakteristik af den ældre Klindworth stemmer jo forbløffende godt med det indtryk, vi har fået af ham i arbejde 20 år tidligere.

Den samme iagttagelse skildrer Klindworth som lille og hæsleg, skødesløs med sit ydre, klædt som en engelsk dissenterpræst, med et stikkende blik som en hypnotisør. Bismarck, der fra 1852 havde forbindelse med Klindworth, beskrev engang den positur, hvori »den württembergske statsråd« plejede at præsentere sig: »... stiv holdning som en ladestok, højre hånd skjult foroven i den tilknappe frakke, altid imiterende en diplomat, som havde imponeret ham . . . Han var et unikum i sin art, en privat, politisk agent, hvis betydning ikke må undervurderes«.

Indtagende har denne tidens mest fremtrædende hemmelige agent næppe været. Hans datter Agnes derimod må have haft den charme, faderen manglede, og et par ord om hende hører med i karakteristikken af denne ejendommelige mand, som et kort øjeblik greb ind i dansk udenrigspolitikks historie. Datteren var Klindworths fortrolige medarbejder i hans omfattende politiske og især i hans journalistiske virksomhed. Hun var en sprogbevægelse, kunne fransk, engelsk, spansk og endog latin. Dertil var

hun smuk og fortrolig med etiketten i det højeste selskab. Intet under, at hun gjorde indtryk.

Særlig bekendt er hendes kærlighedsforhold til pianisten og komponisten Franz Liszt og til grundlæggeren af det tyske socialdemokrati Ferdinand Lasalle. Hendes bekendtskab med Liszt begyndte, da hun søgte ham for at få klaverundervisning. Det varede nogle år i 50'erne, og helt til Liszts død korresponderede han regelmæssigt med hende.

Med Lasalle, som hun traf i 1855, fik hun en datter, og også han bevarede kontakten med hende til sin død. Hun opholdt sig efterhånden mest i Paris, hvor hun blev hofdame hos den for-drevne dronning Isabella af Spanien, som faderen havde forbindelse med fra 1869. Fra midten af 1880'erne standser efterretningerne om hende, og dermed glider både Klindworth og hans datter ud af det højere europæiske diplomatiske og kulturelle selskab, hvor de havde bevæget sig så smidigt med omskiftelige forbindelser til så at sige alle sider.

NOTER OG HENVISNINGER

1. S Jy Hist IV, s. 326 f.
2. Smstd., s. 323 ff.
3. Depeche fra Ulrik Brockdorff, Lit. S, 18. dec. 1845. RA. Dept.f.u.a. Frankrig II. Depecher. Suppl. 1804—1848. (Hvor intet andet anføres, ligger depecherne fra Paris her). — Udtrykket citeret i Alex. Thorsøe: Den danske Stats Historie 1814—1848, 1879, s. 688.
4. Jeg håber i anden forbindelse at få lejlighed til at skildre denne episode i sammenhæng med det udenrigspolitiske spil om arvespørgsmålet i 1840'erne.
5. Thorsøe, anf.a., s. 687 ff. — Også H. v. Treitschke har omtalt B.'s rejse i sin Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert Bd. V, 7. Aufl. 1920, s. 581, men skildringen er højst fejlagtig.
6. Bilag til Brockdorffs indb. Lit. G., 10. marts 1846. — En afskrift med Louis Philippes kommentarer findes i det franske udenrigsministeriums arkiv, Quai d'Orsay. Danemark. Correspondance politique. vol. 205 bis, dateret Octobre 1845.
7. RA. Dept.f.u.a. Korrespondancesager A. Arvefølgen 1837—48. Afskriften stemmer så at sige ordret overens med originalen i Quai d'Orsay. Danemark. Memoires et Documents 1830-1857, s. 132-41.
8. Det følgende bygger, hvor intet andet er anført, på Alfred Stern: Georg Klindworth. Ein politischer Geheimagent des neunzehnten Jahrhunderts. Historische Vierteljahrsschrift XXV. Jahrg., 1931, s. 430 ff. og 695 f.

9. Heinrich v. Srbik: Metternich. Der Staatsmann und der Mensch. Bd. III, 1954, s. 133.
10. Denkwürdigheiten des Herzogs Karl von Braunschweig, 1844. Citeret af Stern med karakteristik s. 431 og 434.
11. Srbik anf. a. Bd. II, 1925, s. 158 f.
12. Billings depecher passim. Quai d'Orsay. Danemark. Corresp. pol. vol. 205-205 bis, 206 og 207.
13. Koncept til Guizots depeche 13. maj 1848. — St. Aulaires svar 23. maj 1845. Quai d'Orsay. Angleterre. Corresp. pol. vol. 665.
14. Apponyis indberetning No. 54, Litt. B, 3. dec. 1845. Haus-Hof- und Staatsarchiv, Wien. Frankreich 1845. — Brockdorffs depeche, citeret i note 3 og sammes depecher Lit. P. af 10. dec. 1845 og Lit. R. (chiffer) af 15. dec. 1845.
15. Som note 6.
16. Afskrift af kabinetssekretærens indbydelse 2. dec. 1845. Quai d'Orsay. Danemark. Corr. pol. vol. 205 bis (1843-46).
17. Guizots instruktion til Billing, 6. dec. 1845. Quai d'Orsay. Danemark. Corresp. pol. vol. 205 bis (1843-46).
18. Brockdorffs depeche Lit. L. af 24. nov. og Lit. P. af 10. dec. 1845.
19. Chifferdepeche af 15. dec. 1845. Lit. R.
20. Depeche Lit. S. af 18. dec. 1845; her vedlagt partikulær-skrivelse til Rev.-Crim. af samme dato (på tysk).
21. Chifferdepeche af 17. dec. 1845.
22. Den i note 20 nævnte depeche.
23. Kopi af depeche fra Canitz t. Westphalen 4. dec. 1845. Haus-Hof- und Staatsarchiv, Wien. Deutsche Akten 60.
24. Indberetning no. 103 c fra Trauttmandorff, 5. dec. 1845, smstd.
25. Depeche no. 13, 9. dec. 1845. Deutsches Zentralarchiv, Merseburg (herefter forkortet ZA Merseburg). Rep. 81. London, nr. 425.
26. Indberetning no. 106 A-B, 16. dec. 1845. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Deutsche Akten 60.
27. Trauttmandorff t. Metternich 18. dec. 1845, smstd.
28. Se note 14.
29. Indberetning nr. 54, Lit. E. 9. dec. 1845. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Frankreich 467.
30. Indberetning nr. 10, Lit. A-H, 16. febr. 1846. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Frankreich 469.
31. Se ovenf. s. 329.
32. Som noterne 24-28 samt J. A. v. Rantzaus: Europäische Quellen zur schleswig-holst. Geschichte im 19. Jahrh., 1934, s. 22 ff.
33. E. L. Woodward: The Age of Reform, 1938, s. 116 f.
34. Billings beretning til Guizot 1. feb. 1846; se note 7.
35. P. S. af Billing til Guizots instruktion; se note 17.
36. Koncept t. Bunsens depeche af 9. jan. 1846. ZA Merseburg Rep. 81. London, nr. 426.
37. Depechekoncept no. 20 (chiffer) af 26. dec. 1845. RA Dept. f. u. a. England II. Depechekoncepter 1842-47.
38. Dep. nr. 2 (chiffer) af 7. jan. 1846. RA Dept. f. u. a. Korrespondancesager A. Arvefølgesagen 1837-48.

39. Reventlows dep. nr. 4 af 16. jan. 1846. RA Dept. f. u. a. Depecher London — Dietrichsteins indb. nr. 7, 26. jan. 1846. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Deutsche Akten 60.
40. Som note 39 samt Reventlows depeche nr. 26, 15. maj 1846.
41. Brockdorffs dep. Lit. A., 12. jan. 1846.
42. Som note 7 samt Reventlows depecher nr. 4 af 16. jan. og nr. 10 af 3. feb. 1846.
43. Bunsens dep. 9. jan. 1846 (kcpt.). ZA Merseburg. Rep. 81 London, nr. 426. — Reventlows dep. nr. 4, 16. jan. og nr. 10, 3. feb. — Dietrichsteins indb. nr. 7 (se note 39).
44. Brockdorffs dep. Lit. B, 26. jan. 1846.
45. Billing t. Rev.-Crim. 16. jan. 1846. Afskrift i Quai d'Orsay. Danmark. Corresp. pol. vol. 205 bis (1843-46).
46. Som note 44.
47. Rev.-Crim. t. grev Reventlow, dep. nr. 2, 24. jan. 1846 (kopi). RA. Dept. f. u. a. England. Dep. 1846. — Rev.-Crim. t. Billing. 28. feb. 1846. Quai d'Orsay. Danmark. Corresp. pol. vol. 205 bis (1843-46).
48. Partikulærskrivelse fra Brockdorff 19. feb. 1846.
49. Brockdorffs dep. Lit. G, 10. marts 1846.
50. Brockdorffs dep. Lit. E, 18. feb. 1846.
51. Som note 49.
52. Times 10. marts 1846. Udklip i Reventlows dep. nr. 17 af sm. dato.
53. Som note 49 og 50.
54. Brockdorffs dep. Lit. P, 10. apr. 1846 (chiffer).
55. Chr. 8. t. Rev.-Crim. 22. maj og 28. maj 1846. RA. Kongehusets arkiv, Christian VIII, II.
56. Chr. 8. t. Rev.-Crim. 21. okt. 1847, smstd.
57. Billing t. Holstein 17. okt. 1847. RA Dpt. f. u. a. Korrespondancesager A. Arvefølgen 1837-48.
58. Chr. 8. t. Rev.-Crim. 2. nov. 1847. RA Kghs. Chr. VIII, II.
59. Moltkes dep. nr. 190, 20. nov. 1849.
60. Quai d'Orsay. Danmark. Corresp. pol. vol. 205 bis.
61. Det følgende, hvor intet andet anføres, efter Stern, anf. a.
62. Srbik anf. a. II, s. 312 f. og III, s. 181.
63. Srbik anf. a. II, s. 462.